

ciljeva očuvanja i dokumentiranja narodnih tradicija koje nestaju, jest u tome da one otvaraju novi prilaz diseminaciji do sada malo poznatih aspekata tradicija, kako za većinske, tako i za manjinske kulture. Nadalje, želim naglasiti da su manjinske kulture o kojima je ovdje riječ sposobne iskoristiti ove izvorne materijale u svojem odnosu prema svojim dotičnim domovinama, bilo da se radi o Slovačkoj, Rumunjskoj, Hrvatskoj ili Njemačkoj. Možemo se samo nadati da će i ostale manjinske kulture privući istu pažnju etnografa i stručnjaka za folklor u Mađarskoj, kao i iz drugih istočnoeuropskih zemalja.

László KÜRTI

*Odsjek za političke znanosti, Sveuč. Miškolic
E-mail: lkurti@helka.iif.hu*

Марина Ю. Мартынова (ur.)

Новые славянские диаспоры

Москва: Институт этнологии и антропологии РАН, 1996, 290 str.

Izdanjem ove knjige Institut za etnologiju i antropologiju u Moskvi započeo je objavljivati djela prema projektu "Nove slavenske dijaspore na kraju 20. st.: opće i specifične". Ciljevi ovog projekta jesu: 1) proučavanje povijesti nastanka dijaspora i njihovih etnodemografskih obilježja; 2) određivanje tipoloških sličnosti i razlika u procesima društvenih i političkih integracija dijaspora u novim državama; 3) analiza osobitosti etnokulturnih, jezičnih i etnopsiholoških procesa; 4) istraživanje povijesno-kulturnih čimbenika koji bi ubrzali izlazak iz krize.

Knjiga počinje općim teorijskim poglavljem "Etnos i pravo. Nacionalne manjine u zemljama Istočne Europe", što ga je napisala

sama urednica. Dakako, treba se složiti s njome da su duboka suvremena proturječja nastala u sukobu između načela nepovredljivosti granica i prava naroda na samoodređenje. No dok je raspad Češkoslovačke bio miran, raspad Jugoslavije protekao je u ratu, a raspad Sovjetskog Saveza imao je obilježja i jednoga i drugoga. Pritom, kao što točno primjećuje Martinova, uzroci dezintegracije i dinamika državne krize u SSSR-u i SFRJ-u umnogome se podudaraju. Ali Rusija je izbjegla sablast prekrajanja granica, od čega se Srbija nije mogla suzdržati. Zato se politika Rusije pokazala dalekovidnijom (str. 6-7). (Doduše, treba upozoriti da je ova misao napisana prije rata u Čečeniji.)

Martinova primjećuje da u međunarodnom pravu sve dosad nije postojala općeprihvaćena definicija nacionalne manjine a nije bilo ni službenog određenja tog pojma. Isto tako nije riješeno ni pitanje naziva - etničke ili nacionalne manjine. Najčešće se pod nazivom nacionalne ili etničke manjine podrazumijeva skupina koja je dio etnije što je državnom granicom razdvojena od njezina ostalog dijela i izdvaja se u zemlji u kojoj živi po svojim etničkim obilježjima - jezikom, običajima, kulturom ili religijom (str. 12). Autorica primjećuje da pojam nacionalne manjine nije brojčana nego politička kategorija. Često dominirajuća etnija nema mnogo više pripadnika od manjine, a u nekim slučajevima čak ima i manje pripadnika (str. 13). Porast etničke svijesti povezuje pitanje prava naroda na samoodređenja s kontekstom prava nacionalnih manjina. Problem nacionalnih manjina osobito se pojavljuje u doba raspada imperija. Novi polet nacionalizma bio je izazvan raspadom SSSR-a i istočnoeuropskog bloka. Treća geopolitička razdioba svijeta dovela je do ujedinjavanja Njemačke i do dezintegracije SSSR-a i SFRJ. Međutim, raspad tih država nije doveo do etnički homogenih država (str. 16). Autorica

daje neke statističke pokazatelje etničkog sastava zemalja "istočnog bloka" 1989. (str. 17-18). Nije jasno s koje je osnove autorica uključila i bivšu Jugoslaviju u "istočni blok", budući da ta zemlja nije ulazila ni u Varšavski pakt ni u SEV. Očito je autorica široko rabila naziv "istočna Europa", premda bi ga trebalo "utočniti" u odnosu na "srednju", odnosno "jugoistočnu Europu". Valja imati na umu da se granice političkih regija ne podudaraju uvijek s povijesno-zemljopisnim granicama, a raspad SFRJ doveo je i do promjene granice između Srednje i Jugoistočne Europe.

Osobito složeno pitanje sigurnosti u Istočnoj Europi predstavljalo je to što je problem nacionalnih manjina bio tijesno vezan za teritorijalni problem. Manjine su težile stvaranju nacionalnih država, ili su sebi postavile ciljeve da se sjedine s "pradomovinom" (tj. maticom, S.R.). Možemo se složiti s Martinovom da je nužno razlikovati kategorije etnosa i nacije. (Iako sama autorica, prema našem mišljenju, ne razlučuje uvijek te pojmove). Ako se nacija shvaća kao "monoetnička po sastavu formacija, kojoj su osnovna obilježja teritorij i državljanstvo", onda će se nove nacionalne države izgraditi na temelju zajednice državljanstva, a ne krvnog srodstva (str. 22).

Martinova navodi podatke o položaju manjina u unutardržavnim regulacijama. S tim u vezi ona osobito ističe Ustav Republike Hrvatske i hrvatski Ustavni zakon o pravima čovjeka i slobodama i pravima etničkih ili nacionalnih zajednica ili manjina, kao i povelju o Srbima i drugim narodima koji žive u Republici Hrvatskoj. Uspješan model reguliranja položaja nacionalnih manjina, prema Martinovoj, jest teritorijalna autonomija. Taj model osigurava osobit status područja, naseljena nacionalnom manjinom i na neki način postaje država u državi (str. 37).

Drugi dio knjige, pod naslovom "Post-sovjetske dijaspor", počinje člankom E.I. Filippove "Nova ruska dijaspora". Autorica piše: "Psihološki šok izazvan naglom promjenom društvenog položaja, nužnost pripremiti se za nove uvjete života i političke konjunkture, osjećaj odvojenosti od svoje etnije, u spoju s etatizmom mišljenja i ponašanja svojstven većini bivših sovjetskih ljudi, sprječava adaptaciju tog stanovništva novim društvenim uvjetima. To uzrokuje očuvanje i čak jačanje orijentacije na Rusiju, kao na nasljednicu prijašnjeg centra." (str. 46) Filippova zatim iznosi razna mišljenja ruskih analitičara o ruskoj politici prema Rusima u novim post-sovjetskim državama. Neki među njima smatraju da cilj ruske politike treba da bude očuvati rusko stanovništvo u novim državama i osigurati njihova prava i slobode. Drugi, obratno, smatraju da bi Rusija trebala provoditi imigracijsku politiku (str. 46-52). Te su diskusije u osnovi tipične i za rasprave političkih stranaka i njihovih čelnika (str. 52-57). Znanstvenici ističu proturječnosti ruske politike i uprave (str. 57-65). Postavljajući pitanje hoće li se Rusi vratiti u Rusiju, Filippova razmatra nekoliko mogućih odgovora. Prvi je odgovor integracija u dominirajuću skupinu putem etnokulturne adaptacije. Po svemu sudeći, taj put bira neznan dio Rusa. Drugi je odgovor nacionalna izolacija. Tim će putem vjerojatno poći osobe nevisoka društvena i imovinska statusa i niskih očekivanja. Međutim, ta strategija nije jako produktivna. Jedan od oblika takve izolacije moglo bi biti stvaranje autonomije u područjima gdje Rusi i dalje tvore većinu stanovništva. Treći mogući odgovor bio bi aktivno djelovanje u cilju promjene postojeće situacije i/ili restauracije prijašnjeg društvenog poretka. Međutim, to je opasan put i prihvaća ga samo mali dio političara i građana. Naposljetku, četvrta strategija bila bi emigracija (str. 72-74).

Iduće poglavlje drugog dijela knjige počinje radom S.S. Savoskula, naslovljenim "Rusi u slavenskoj sredini: Ukrajina i Bjelorusija". U početku autor ustvrđuje da su Rusi u SSSR-u tvorili etničku većinu i dominirajući narod u političkim i u drugim sferama, a poslije raspada SSSR-a pojavili su se u četrnaest republika izvan Rusije u položaju "mlađeg" i umnogome nevoljenoga brata. Međuetnička atmosfera u tim republikama uvelike se određuje djelatnošću vladajućih i često etnokratskih elita iz titularnih naroda dotičnih republika (str. 81). U nekim republikama rusko stanovništvo podvrgnuto je diskriminaciji, a u drugima se međuetnički problemi rješavaju demokratskije. Među potonjima autor ubraja Bjelorusiju (no treba imati na umu da je autor iznio taj zaključak 1995. - S.R.). Iako se Bjelorusija i Ukrajina smatraju državama srodnim Rusiji, ipak su Rusi bili uznemireni što se u proglasima o državnom suverenitetu tih zemalja polazilo od prava bjeloruske i ukrajinske nacije na samoodređenje, a ne od prava svih naroda tih republika (str. 82-83). Kako je pokazalo ispitivanje javnog mnijenja, u Ukrajini ne samo Rusi nego i većina stanovništva bilo je orijentirano na tijesne veze s Rusijom. S druge strane, suverenitet i neovisnost Ukrajine ne temelji se samo na nacionalnom identitetu Ukrajinaca, jer je primjerice godine 1991. proglašavanje nezavisnosti Ukrajine dobilo podršku i na Krimu, gdje Rusi tvore razmjernu većinu stanovništva (str. 101). (Doduše, treba dodati da se situacija osobito na Krimu proteklih godina mnogo puta mijenjala - S.R.). Pritom, karakter rusko-ukrajinskih odnosa igra važniju ulogu u razvitku međuetničkih odnosa u samoj Ukrajini (str. 108).

Kako primjećuje autor, nemalo problema nastalo je zbog nereguliranosti državljanstva. Glavna poteškoća za ruski živalj bio je nužan izbor: ili uzeti državljanstvo zemlje u kojoj se

živi i tako se zbiljski udaljiti od Rusije, ili prihvatiti rusko državljanstvo i postati strancem u zemlji u kojoj se živi, jer je to povezano s ograničenjima društvenih i građanskih prava i mogućnostima (str. 115-116).

Treći članak u drugom dijelu knjige jest tekst R.A. Grigorjeve i M.Ju. Martinove pod naslovom "Međuetnički odnosi i nacionalna politika u Bjelorusiji". Autorice, između ostalog, polaze od pretpostavke da je položaj manjine u državi indikator njezine demokratičnosti (str. 136). Znatna dio članka zapravo je izlet u etničku i političku povijest Bjelorusije. Autorice primjećuju velik utjecaj katoličanstva i poljskog jezika u doba poljsko-litavske unije (Rzeczpospolite), tj. u drugom dijelu 16-18. stoljeća. Nakon pripojenja bjeloruskih zemalja Rusiji na kraju 18. stoljeća postupno je porasla uloga ruskog jezika i pravoslavlja. U tom razdoblju jača bjeloruska ideja. Navodno, tadašnja istraživanja svjedoče o osebnosti bjeloruske kulture i samostalnosti bjeloruske etnije (str. 141). Konfesijska nestabilnost Bjelorusa, pripadnost trima religijama - katoličanstvu, pravoslavlju i unijatstvu, sprečavali su njihovu konsolidaciju i dovodili do asimilacije pojedinih skupina (str. 142). (Doduše, valja reći da Katolička crkva ne tretira unijate, odnosno "grkokatolike" kao posebnu religiju, nego samo kao obrednu inačicu unutar katoličanstva - S.R.) Pitanje o samostalnosti bjeloruske etnije bilo je predmetom širokih rasprava od kraja 19. stoljeća. Stvaranjem Bjeloruske Narodne Republike 1918, a zatim Bjeloruske SSR 1919. to pitanje bilo je riješeno u korist bjeloruskog identiteta. Od 1921. do 1939. teritorijalna cjelovitost Bjelorusije bila je narušena, uključenjem jednoga njezina dijela u sastav Poljske. Na području Bjeloruske SSR, 1920-ih godina provodio se skup mjera radi razvitka nacionalne kulture, jezika, školstva i aktivnog uključivanja Bjelorusa u uprav-

ljanje republikom. Međutim, krajem dvadesetih razvila se kampanja protiv tzv. "kontrarevolucijskog nacionalističkog pokreta". Mnogi bjeloruski intelektualci te politički i društveni djelatnici bili su fizički uništeni. Posljedice udara po bjeloruskom identitetu tridesetih godina osjećaju se i danas. Rezultat je bio negativni odnos Bjelorusa prema vlastitoj prošlosti i kulturi. Nerijetko, osobito u gradskom stanovništvu, zbivala se promjena etničkog identiteta. To je produbljivala i politika sovjetske države, utemeljena na koncepciji "zblizavanja i slijevanja nacija" (str. 141-143). Iako je bjeloruski jezik bio materinski za Bjelorusu, te je, uz ruski, imao važne društvene funkcije, rusifikacija je dostigla svoje ciljeve i u Ruskom carstvu i u Sovjetskom Savezu. Dok su početkom dvadesetih uz bjeloruski, status službenog jezika u Bjelorusiji imali i ruski, poljski i jidiš, između tridesetih i četrdesetih praktički je prevagnuo ruski. U to vrijeme stradala je u Bjelorusiji i ruska inteligencija (str. 146-147). Kako je život pokazao, u uvjetima dvojezičnosti, u Bjelorusiji gotovo nije bilo moguće postići službeno proglašenu ravnopravnost jezične uporabe. Godine 1988. škole na bjeloruskom jeziku pohađalo je u Bjelorusiji svega 14% učenika. Na razini običnih bjeloruskih ljudi, bjeloruski jezik shvaćao se samo neuki seljački govor. Mnogi nisu vidjeli praktičnog smisla u učenju bjeloruskog (str. 148-149). Jedna od posljedica rusifikacije bila je tzv. "mješovit jezik", stvoren od bjeloruskih i ruskih riječi, a sintaksa toga novogovora nije odgovarala ni bjeloruskom ni ruskom jeziku. Taj je jezik dobio naziv "trasjanka" (трасянка) (str. 150-152). To je dovelo do narušavanja sustava za proizvodnju i prevođenje nacionalne kulture, ali i oblikovanja etničke svijesti. Bjeloruska narodna fronta na samom početku skrenula je veću pozornost na razvitak nacionalnog jezika i kulture. Godine 1989-1990. ideja zaštite bjeloruskog jezika dobila je podršku na

partijskom vrhu. Tada se prihvatio i zakon o jezicima u Bjeloruskoj SSR, koji je bjeloruskom osigurao status državnog jezika, a ruskom je odredio ulogu međunacionalnog sporazumijevanja. Bjeloruski jezik učvrstio se tako u osnovnoj sferi obrazovanja, osim u područjima gusto naseljenima etničkim manjinama (str. 156-157). Međutim, 14. svibnja 1994. na referendumu o statusu ruskoga i bjeloruskog jezika, 83% glasača opredijelilo se za ravnopravnost obaju jezika te je i ruski jezik dobio status državnoga. Posljedica se pokazala već 1995: u gotovo 80% osnovnih škola nastava se vodila na ruskom jeziku (str. 161).

Dio knjige posvećen postsovjetskim dijasporama završava se člankom R.A. Grigorjeve o bjeloruskoj dijaspori u Rusiji. Autorica najprije promatra sudbinu bjeloruskih iseljenika u ruskim gubernijama od 17. do početka 20. stoljeća. Primjećuje da su dio tih Bjelorusa bili autohtoni stanovnici dotičnih područja, primjerice u oblasti Smolenska i Pskova. Drugi su se preselili u ruske zemlje što dobrovoljno što pod prisilom. Autorica smatra da u obrađenom razdoblju proces etničkog razvitka u Bjelorusa još nije bio dovršen. Pred početak revolucije 1917. Bjelorusi bijahu raseljeni izvan granica svoje etničke matice na širokom prostranstvu središnje Rusije, sjeverozapadne regije, Urala, Sibira i Dalekog Istoka (str. 182-189). Dok je u prvom desetljeću nakon revolucije areal naseljenosti Bjelorusa u Rusiji ostao gotovo nepromijenjen, dvadesetih do tridesetih godina u vezi s industrijalizacijom i njezinim posljedicama znatno je porastao intenzitet migracijskih tokova. Uspon bjeloruskog nacionalno-kulturnog pokreta izvan matice tog desetljeća odražavao se u porastu izdavanja knjiga, novina i časopisa u Rusiji na bjeloruskom jeziku. Međutim, nakon 1932. usporedo s ukupnom promjenom nacionalne politike SSSR-a, broj tih publikacija, kao i broj

bjeloruskih klubova, kazališta, škola naglo se smanjio. Nakon Drugoga svjetskog rata zbile su se znatne promjene razmještaja stanovništva. Iz Bjelorusije u istočne regije Rusije bilo je evakuirano 1.500.000 osoba. Između 1946. i 1963. velik broj radnosposobnog žiteljstva preselilo se iz Bjeloruske SSR u Rusiju. Po intenzivnosti vanjske migracije, Bjelorusija je zauzimala jedno od prvih mjesta u SSSR-u (str. 189-194). Razmatrajući etnojezičnu situaciju među Bjelorusima u Rusiji, treba primijetiti da mnogi od njih ne vladaju bjeloruskim jezikom. Za neke bjeloruski čak nema ni psihološke vrijednosti. Proces jezične asimilacije osobito je snažan u gradovima. Tolerantan odnos Bjelorusa prema ljudima različitih konfesija i narodnosti, kao i njihov boravak izvan svoje etničke sredine, pospješili su razvitak nacionalno mješovitih obitelji i pojavu ljudi s dvojnim bjelorusko-ruskim identitetom. Već spomenuti rezultati referenduma u Bjelorusiji 1995. o dva službena jezika (bjeloruski i ruski), s jedne strane odgovaraju stvarnoj jezičnoj situaciji u Bjeloruskoj Republici, a s druge strane stavljaju bjeloruski jezik u neravnopravan položaj spram ruskog jezika. Tako se uskraćuje mogućnost preporoda bjeloruskog jezika i širenje njegove društvene funkcije. Protiv rezultata referenduma istupili su Bjeloruska narodna fronta, "Društvo prijatelja bjeloruskog jezika" i druge oporbene organizacije. Njih podržavaju kulturna društva Bjelorusa u Rusiji, pogotovu u Moskvi i Peterburgu (str. 197-200).

Posljednji (treći) dio knjige obrađuje tzv. "postjugoslavenske dijaspore".

Autorica prvog članka M.S. Kašuba uglavnom skreće pozornost na položaj Srba u BiH ("Srbi Bosne i Hercegovine"). Tako se stvara dojam da su jedino Srbi imali dijasporu i neka "zakonita prava" u ovom području.

Kašuba u svom prilogu piše da je nasljednica bivše SFRJ bila Savezna Republika Jugoslavija, sastavljena od Srbije i Crne Gore (str. 204). Međutim, problem je u tome što pravno nasljedstvo bivše SFRJ dijele i druge države koje su nastale nakon njezina raspada. Autorica smatra da nije jednostavno odrediti uzroke koji su doveli do raspada SFRJ. No sasvim je jasno da se iz čitavog spleta koji je doveo do tragedije mogu razlučiti dva osnovna čimbenika: teritorijalni i međunacionalni, i njihov izrazito konfliktivni karakter (nadajmo se da se ovdje izraz "tragedija" rabi za ratno stradanje, a ne za povijesnu neumitnost raspada Jugoslavije - S.R.). Za potpunije i objektivnije razmatranje etničkih procesa u BiH nužno je voditi računa o konfesionalnom sastavu te regije, spojeno, ponajprije, sa širenjem islama u vrijeme turske vlasti (str. 206). Doduše, takav je autoričin pristup dvojben, jer, kao prvo, sukob nije imao u osnovi religijski značaj, a kao drugo, treba analizirati svu ukupnost međukonfesionalnih odnosa (u kojima sudjeluju katolici, pravoslavci i muslimani), a ne sve svesti na ulogu islama. Nažalost, autorica se gotovo i nije koristila hrvatskim i muslimanskim izvorima.

Opisujući etničke i etnokulturne procese u stanovništvu BiH, Kašuba primjećuje da je za njih svojstven splet "jugoslavenskih i istočnih elemenata". Pod pojmom "istočna kultura", autorica podrazumijeva kulturni sloj koji je stigao na Balkan s turskim osvajačima i širenjem islama. Pritom se ona poziva i temelji svoje zaključke na koncepciji Jovana Cvijića. Polazeći od točne pretpostavke o uzajamnom prožimanju kultura i običaja na području BiH, Kašuba analizira mješovite brakove i obitelji u BiH i primjećuje da nacionalno i konfesijski mješoviti brakovi nisu bili tipični za Hrvate, Srbe i Muslimane, a ukoliko su se sklapali, na to se gotovo uvijek loše gledalo. To je bilo očito

povezano s tim što je u 19. i na početku 20. stoljeća nacionalnost u pravilu bila poistovjeđena s religijom (str. 226). Treba primijetiti da se genetske veze i Srba i Hrvata u BiH s njihovim etničkim maticama nisu prekinule ni do danas. Mnogi čimbenici, ponajprije takvi kao što su zajednica podrijetla, jezik, religija, znatan dio kulturnih tradicija, a također vanjske i unutarnje migracije (tj. izvan i unutar BiH), težnje očuvanja vlastite nacije od osvajača, uvjetovali su ne samo održavanje tih veza, nego i njihovo jačanje. Upravo je "vlastita etnija" u svijesti naroda istupala kao osloboditelj od tuđinske vlasti (str. 233).

Na kraju prvog dijela svog članka Kašuba iznosi nekoliko zaključaka: 1) BiH je regija aktivnih migracijskih procesa - kako imigracijskih tako i emigracijskih, s time da je emigracija prevladavala; 2) Muslimani, Srbi i Hrvati - tri naroda koji tvore apsolutnu većinu stanovništva BiH, živjeli su mozaički, iako postoje regije u kojima jedan od tih triju naroda prevladava; 3) u razdoblju osmanske nadvlasti, islamizacija je zahvatila stanovništvo BiH više nego stanovništvo drugih "jugoslavenskih" zemalja koje su također pale pod tursku vlast; 4) kultura i običaji stanovništva BiH sinteza je tradicionalnih sadržaja i sadržaja istočne kulture, ali se utjecaj istočne kulture osjeća najviše u muslimanskoj sredini (str. 235).

Tipična obilježja SFRJ bila su njezina polietničnost i neravnomjerni stupanj gospodarskog, društvenog i kulturnog razvitka između zapadne i istočne regije. SFRJ je provodila politiku razvitka zemlje u cjelini i njezinih zaostalih regija posebice. No neovisno o tome, raskorak se zadržao i ponegdje se uvećava. Ta okolnost odigrala je bitnu ulogu u razvitku međunacionalnih odnosa (str. 236). Statistički podaci svjedoče o smanjenju broja Srba u BiH i o porastu broja Muslimana. Među

uzrocima Kašuba izdvaja emigraciju Srba iz BiH, srpske gubitke u vrijeme Prvog svjetskog rata i pad nataliteta u srpskim obiteljima (str. 242). Iako natalitet u BiH ima postojanu tendenciju pada, ipak se zadržava razlika u broju djece između Srba i Hrvata, s jedne strane, i Muslimana, s druge (str. 243-244).

Godine 1992. bila je proglašena državna samostalnost BiH. Međutim, političko ustrojstvo i unutarnja organizacija te države nije bila završena. Autor u tome vidi uzroke događaja koji su se zbili između 1992. i 1995. Tim se događajima pridaje nacionalni i religijski karakter, što nije bez osnove (uzevši u obzir mnogonacionalni sastav stanovništva, porast broja Muslimana i njihovo potiskivanje Srba s prijašnjih vodećih položaja, zatim prisutnost triju konfesija, mozaičnost etničke karte, neravnomjerni društveno-gospodarski razvitak pojedinih područja, tradicionalne težnje Srba i Hrvata prema svojim matičnim državama i napokon jačanje veza Muslimana BiH s vanjskim islamskim svijetom). Ekstremističko sklone nacionalističke skupine postoje u sva tri naroda, koje propagiraju ideje nacionalne isključivosti i nacionalne nadmoći ovoga ili onoga naroda, što povećava nestabilnost te mlade države (str. 245). Ti se čimbenici odražavaju na ispunjenja zaključaka Daytonskog sporazuma (str. 248-251).

Posljednji prilog u knjizi - "Nacionalne manjine u Saveznoj Republici Jugoslaviji" - napisala je M.Ju. Martinova. Na početku teksta, autorica analizira nacionalnu politiku u toj novostvorenoj državi. Stvaranje novih država poslije SFRJ dovelo je do pojave tzv. "novih manjina" - naime, to su postali Srbi, Crnogorci, Slovenci, Hrvati, Muslimani i Makedonci izvan granica svojih matičnih država. Do raspada SFRJ pripadnici tih naroda nisu se smatrali manjinama, a najveće priznate na-

cionalne manjine tvorili su Albanci, Mađari, Romi, Turci i Slovaci. Raspadom bivše države došlo je do nestanka zemlje u kojoj ni jedan narod nije brojčano prevladavao, i do stvaranja nekoliko klasičnih nacionalnih država, suverenih nacija. No nacionalne manjine imaju značajno mjesto i u stanovništvu novih država (str. 255-256). Pitanje o nacionalnim manjinama bilo je prije najaktualnije u Srbiji, jer se na njezinu području nalazila najveća koncentracija etničkih skupina koje je Ustav SFRJ određivao kao nacionalne manjine, a danas se problem manjina pojavljuje gotovo u svim novim državama. Pritom se kao najteže pitanje pojavilo reguliranje položaja Srba izvan granica Srbije. Stoga su Srbi bili uključeni u većinu međunacionalnih sukoba na području raspadajuće SFRJ. Predstavnici najrazličitijih političkih krugova, kako Srbi tako i predstavnici nacionalnih manjina, često su povlačili paralele između položaja manjina u Srbiji i Srba u Hrvatskoj, smatrajući da je borba za autonomiju Srba u Hrvatskoj slična pretenzijama manjina u samoj Srbiji. Događaji u kolovozu 1995, iseljavanje znatnog broja Srba, učinili su tu usporedbu besperspektivnom i dali dodatne argumente za silu protiv manjina (str. 256-257). Analizirajući razvitak Srbije u sastavu Jugoslavije, Martinova piše da se situacija na Kosovu ozbiljno zaoštrila poslije ukidanja autonomnih prava pokrajina u Ustavu Srbije 1990. To se tumačilo težnjom rukovodstva zemlje prema većoj centralizaciji i većem nacionalnom jedinstvu. U novostvorenim državama Ustav Republike Slovenije i Ustavni zakon o pravima i slobodama čovjeka i prava etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina Republike Hrvatske najpodrobije razmatraju položaj manjina (str. 258-259). U nastavku, koristeći popisne podatke Srbije i Crne Gore, autorica iznosi detaljnija etnodemografska obilježja nacionalnih manjina za područje Savezne Republike Jugoslavije do 1991, tj. po

njezinu redoslijedu: Hrvata, Makedonaca, Slovenaca, Muslimana, Albanaca, Mađara, Slovačka, Roma, Rumunja, Bugara, Rusina i Ukrajinaca, Vlaha, Turaka i drugih (str. 260-271).

Najozbiljniji problem položaja nacionalnih manjina u Srbiji/SR Jugoslaviji povezan je s trima skupinama: Albancima na Kosovu, Mađarima u Vojvodini i Muslimanima na Sandžaku. Pritom treba istaknuti da ideja nacionalne autonomije ima i u Vojvodini, no aktivni dio Albanaca smatra autonomiju Kosova nedovoljnom. Martinova navodi stav I. Rexhepija da se Srbi moraju pomiriti s tim da Kosovo postane albanska zemlja, ali primjećuje kako je gotovo isključeno da će Jugoslavija prihvatiti predaju Kosova Albaniji ili da ta pokrajina bude pod međunarodnim protektoratom. Dakako, bez rješavanja problema na Kosovu, mira na Balkanu neće biti (str. 278-279).

Što se tiče situacije u Vojvodini, Martinova smatra da se međunacionalni odnosi u toj pokrajini neće razviti do radikalnih oblika, i da situaciju u Vojvodini ne treba uspoređivati s onom na Kosovu. Stanovnici Vojvodine ostaju lojalni državljanima SR Jugoslavije, oni sudjeluju u izborima i imaju svoje predstavnike u upravnim tijelima (str. 280-281). Međutim, autor je trebao skrenuti veću pozornost i na položaj Hrvata u Vojvodini. Poslije raspada SFRJ hrvatska manjina u Vojvodini nalazi se u teškom položaju, iako nije došlo do oružanog sukoba na ovom području kao što se zbilo sa Srbima u Hrvatskoj. Dakako, treba naglasiti da je situacija u Vojvodini složena te da se ne može svesti samo na problem autonomije mađarske manjine.

Govoreći o situaciji u Sandžaku, autorica ističe da je muslimanski problem najteže rješiv. Nakon stvaranja novih država na postjugoslavenskom prostoru, muslimansko pitanje

postalo je osobitim problemom, a početak rata u BiH potaknuo je ideju o autonomiji Sandžaka. Muslimanski političari Bosne i Sandžaka već su se izjasnili za ujedinjenje Sandžaka s Bosnom i Hercegovinom, što je nakon prekida ratnih djelovanja postalo gotovo besperspektivno. Nacionalni pokret Muslimana u Sandžaku prisiljen je naći kompromis sa srbijskim vlastima (str. 284-285). Muslimani Sandžaka morat će se pomiriti sa statusom nacionalne manjine u Srbiji, iako će postati lokalnom većinom poput Mađara u Vojvodini i Albanaca na Kosovu (str. 288).

Kao opći zaključak, Martinova tvrdi da primjer SR Jugoslavije svjedoči kako secesionistička stremljenja nastaju u slučajevima kada se etnija, koja na razini čitave zemlje ima položaj manjine, predstavlja kao većina u nekom području. Sav niz općih načela o manjinama, preuzetih iz međunarodnog prava, odnosi se na pravo uporabe materinskog jezika, pravo na slobodu vjere, pravo na slobodno izjašnjavanje vlastite nacionalne i etničke pripadnosti i dr. Treba voditi računa o tome da stvarna situacija u nekoj zemlji ovisi o konkretnom tumačenju tih načela, iz kojih se oblikuju pojedine dispozicije za osiguravanje manjinskih prava. Materijal i analize u knjizi ukazuju na veliku složenost međuetničkih odnosa u suvremenom svijetu, uključujući one između slavenskih naroda i država. Međuetnički sukobi imaju duboke povijesne korijene i prema našem mišljenju bilo bi prejednostavno reći - kao što urednica implicira već u uvodu knjizi (str. 5) - da je do raspada SSSR-a, SFRJ i ČSFR, te nastanka novih neovisnih država, došlo kao posljedica geopolitičke razdiobe svijeta (tj. vanjskih utjecaja). S druge strane, možemo se složiti s urednicom da se svi napori zainteresiranih osoba i država moraju usmjeriti na to da rat, koji je s velikim trudom zaustavljen u jednom dijelu Balkanu, ne bi izbio na drugom

(str. 289). Dakako, to vrijedi općenito za Europu.

Sergej Romanenko

*Institut za slavistiku i balkanistiku,
Moskva*

A. С. МЫЛЬНИКОВ

Картина славянского мира: взгляд из Восточной Европы: Этногенетические легенды, догадки, протопотезы XVI-начала XVIII века

Санкт-Петербург: Российская Академия наук, Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера), 1996, 314 str.

Tijekom posljednjih desetljeća zanimanje istraživača raznih grana društvenih znanosti sve se više usmjerava na istraživanje i objašnjavanje duboko interdisciplinarnih sociokulturoloških pitanja, poput onog o viđenju "drugog" (najznačajniji doprinos na ovom polju vjerojatno je *Orientalism: Western Conceptions of the Orient* Edwarda Saïda /London: Penguin Books, 1978/) ili pitanja o etnogenezi i smislu etnogenetskih predaja. Tražeći ishod ovih novih strujanja, uglavnom smo upućeni na široki prostor otvoren suradnjom historije, antropologije, lingvistike i mnogih drugih grana društvenih znanosti, suradnjom koja je na posljednju iznjedrila danas već klasična djela Roberta Darntona, Jamesa Clifforda, Clifforda Geertza i mnogih drugih.

Istraživanje pojma "drugosti" otvorilo je široke mogućnosti i omogućilo niz novih spoznaja o ljudskoj prošlosti. Predmet istraživanja u ovom smislu uvijek je slika neke veće cjeline, "svijeta", radilo se o poimanju Bliskog istoka ili bilo koje druge zajednice koja je na neki